

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 191-216.

İKTİDAR-MUHALEFET İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE İNÖNÜ VE MENDERES'İN SİYASET DİLİ

İbrahim Şahin*

Öz

Türkiye’de çok partili demokratik hayata geçiş, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye için öncelikli amaçlardan biri olmuştur. 1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisi’nden ayrılan muhalif isimlerin kuruluşunu gerçekleştirdikleri Demokrat Parti, bu yolda atılan en önemli adımlardan biridir. DP’nin 1950 yılında iktidara gelişi ise yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, iktidar-muhalefet ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle DP’nin iktidarda olduğu yıllar, iktidar ve muhalefet ilişkilerinin gün geçtikçe sertleştiği yıllar olmuştur. CHP lideri İsmet İnönü ve DP lideri Adnan Menderes arasında yaşanan siyasî polemikler, Türkiye’de siyasî hayatın şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Liderlerin uzlaşmama durumu da aralarındaki ideolojik ve siyasî farklılıklardan ziyade, çok partili hayata uyum ve karşılıklı güven sorunundan kaynaklanmıştır. Çalışmanın amacı; İnönü ve Menderes’in iktidar ve muhalefet yıllarında kullandıkları siyasî dilin, Türkiye’nin siyasetine ve dolayısıyla Türkiye’de demokrasinin kurulup yerleşmesine olan etkilerini ve sonuçlarını analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: *Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Muhalefet, Çok Partili Hayat, Siyaset Dili*

Within The Frame of Relations The Ruling-Opposition

* Okutman, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
(ibrahim.sahin@deu.edu.tr)

Political Language of İnönü and Menderes

Abstract

The transition of Turkey to multiparty democratic system has been one of the primary goals for Turkey after World War II. In 1946, the Democratic Party that is founded by the dissident names in the Republican People's Party, achieved this goal. In 1950, the fact that the DP came into power was the beginning of a new era, and the power-opposition relations gained a different dimension. Particularly between 1950 and 1960 in which DP was in power, relations between the ruling and opposing party was getting tense day by day. Political polemics between CHP leader İsmet İnönü and DP leader Adnan Menderes played an important role in shaping political parties in Turkey. The uncompromising status of the leaders is largely because of the problem of multi-party life-harmony and mutual trust rather than the ideological and political differences. The purpose of this article; is to analyse the effects and results of İnönü and Menderes's political language used during ruling and opposition years to politics in Turkey and accordingly founding and developing democracy.

Keywords: *Republican People's Party, Democratic Party, Opposition, Multi-Party System, Political Language*

Giriş

Siyaset dili, siyasetçilerin devlet icraatlarına ve politik tutumlarına yönelik görüşlerini içeren konuşmalarıdır. Özellikle siyasî parti liderlerinin söylemleri siyasetin şekillenmesinde önemli rol oynar. İktidar ve muhalefet ilişkileri bu söylemler etrafında şekillenirken, taraflar arasında zaman zaman gerginliğin tırmandığı, zaman zamansa ilişkilerin olumlu yönde geliştiği görülebilir. Buradaki temel meselelerden biri, liderlerin birbirlerine karşı kullandıkları dilin ölçüsüdür. Üsluplarındaki ağır ve sert ithamlar siyasî ilişkilerin tıkanmasına, uzlaşma olanaklarının ortadan kalmasına neden olabilmektedir. Aynı şekilde birbirlerine karşı kullandıkları uzlaşmacı dil, sorunları karşılıklı güven ilişkisi içerisinde çözme çabaları, siyasî havanın yumuşamasına ve iyi ilişkilerin kurulmasına ortam hazırlamaktadır. Ayrıca liderler arasında kurulan iyi ya da kötü yöndeki ilişki, kendi siyasî tabanlarını da etkilemektedir. Bu durum seçmenler arasındaki kutuplaşma ya da dayanışma ortamının oluşmasında başlıca etken olmaktadır.

Liderlerin kullandıkları dili etkileyen en önemli unsur ise, psikolojik etkenler dışında, içerisinde bulunulan siyasî atmosfer olmaktadır. Özellikle seçim atmosferi, hem öncesi hem de sonrasında iktidar ve muhalefet liderlerinin söylemlerinde sertliğin arttığı süreçlerdir. Her iki tarafın da kendi örgütsel tabanlarını genişletme kaygısıyla hesaplaşma, karşılıklı itham ve karalama yoluna gittikleri görülebilmektedir.

Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinde ve sonrasındaki iktidar-muhalefet ilişkilerinin şekillenmesinde ve demokrasinin kurulup yerleşmesinde liderlerin birbirlerine karşı kullandıkları dil önemli rol oynamıştır. Türkiye’nin siyasi tarihinde yeni bir dönemi başlatan bu süreç, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) lideri İsmet İnönü ve Demokrat Parti (DP) lideri Adnan Menderes’in kullandıkları siyasi dil etrafında şekillenmiştir.

Türkiye’de çok partili hayata geçişi hazırlayan etkenler ve Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde oluşmaya başlayan muhalefet, daha İkinci Dünya Savaşı yıllarında belirginleşmeye başlamıştır. CHP içerisindeki ilk ciddi muhalefet, Ocak 1945’de meclis gündemine alınan “Çiftçi Topraklandırma Kanunu” ve “1945 yılı Bütçe Görüşmeleri” sırasında ortaya çıkmıştır. Adnan Menderes başta olmak üzere ileride DP kurucuları arasında yer alacak olan isimler kanuna tepki göstermişlerdir. Gerek Çiftçi Topraklandırma Kanunu, gerekse bütçe görüşmeleri sırasında sergilediği muhalefetle Adnan Menderes siyasi çevreler arasında dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır¹. Aydın milletvekili Adnan Menderes 16 Mayıs 1945’te Çiftçi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde yaptığı konuşmasında: “...*Bunlar nasyonel sosyalist rejimin iskân, Topraklandırma Kanunu olan Erhhof Kanunundan hemen aynen iktibas olunmuş [aktarılmış] düşünce ve hükümlerdir.*” eleştirisinde bulunmuştur². Menderes’in, bu kanun taslağını faşist Nazi uygulamalarına benzetmesi, Meclis içerisindeki tartışmaları alevlendirmiştir. Menderes dışında Refik Koraltan, Emin Sazak gibi isimler de hükümete karşı açıkça tavır almaya başlamışlardır.

7 Haziran 1945’te Kars milletvekili Fuat Köprülü tarafından CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığı’na bir önerge verilmiştir. Fuat Köprülü’nün yanı sıra Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan’ın da imzaladığı önerge tarihe “Dörtlü Takrir” olarak geçmiştir³.

İlk olarak CHP Genel Yönetim Kurulu’nda ele alınan önergeyi İnönü, “*Ne yapayım? Bu küçük grubu memnun edemedim.*” diyerek değerlendirir⁴. Önergenin görüşülüp reddedilmesinden sonra ise Menderes ve Köprülü *Vatan* gazetesinde dörtlü takririn ana fikirlerinin işlendiği muhalif yazılar yazmışlardır. Bu açık muhalefet üzerine de partiden ihraç edilirler. Ardından Refik Koraltan da arkadaşlarının ihracını eleştiren bir basın demecinden dolayı partiden çıkarılır. Kısa bir süre sonra Celal Bayar’ın istifasıyla da dört milletvekili yeni parti kurabilecek durumu gelmişlerdir⁵.

Bayar’ın istifasından önce, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945’teki Meclis açış konuşmasında, çok partili hayata geçiş konusundaki fikirlerinin ilk sinyallerini vermiştir. Sözü yaklaşan seçimlere getiren İnönü, “...*Yeni seçim için tabii*

¹ Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayat Geçiş*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2003, ss.11-14.

² TBMM TD, D. 7, C.17 (16.05.1945), ss. 112-116.

³ Işıl Tuna, “Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XV, S.30, 2015, ss. 206-207.

⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C. IV-I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 214.

⁵ Timur, *a.g.e.*, s. 19.

olarak bir buçuk sene geçecektir. Bu zaman milletin yeni seçime bir hazırlık devri olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoğunlukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir." demiştir. Ardından da parti içerisindeki muhalefete bir mesaj niteliğinde görülebilecek olan şu sözlerini eklemiştir:

"O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi, Meclis dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasî kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları siyasî hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaati ve siyasî olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur⁶."

Görüldüğü üzere İnönü, parti içerisindeki muhaliflere açıkça bir çağrıda bulunarak, muhalefetlerini parti içerisinde değil, ayrı bir parti çatısı altında gerçekleştirmelerinin siyasî hayatımız açısından daha yararlı olduğunu belirterek, onları yeni bir parti kurmaya davet etmiştir. Nitekim İnönü'nün bu çağrısından birkaç ay sonra, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti, Dörtlü Takrir'in sahipleri tarafından resmen kurulur⁷.

1. 1946 Seçimleri ve Menderes'in Muhalefeti (1946-1950)

Adnan Menderes, DP'nin gerek kuruluşunda gerekse teşkilatlanmasında büyük emek, çaba ve özveri göstermiştir. Bunun sonucunda da Celal Bayar'ın liderliğini üstlendiği partinin Parti Sözcülüğü görevine getirilir. Ona bu görevin verilmesinde şüphesiz; birikimi, deneyimi ve yetenekleri etkili olmuştur. Üslubuna ve nezaketine son derece dikkat eden Menderes, partisinin muhalefette olduğu yıllarda CHP hükümetlerine yönelik ciddi eleştirilerde bulunurken, İsmet İnönü'ye karşı daha dikkatli bir dil kullandığı ve kanun çerçevesinde kalmaya özen gösterdiği görülmektedir⁸.

DP'nin resmen kuruluşundan sonra gerçekleştirilen basın toplantısıyla Celal Bayar partinin kurulduğunu ve faaliyetlerine başladığını duyurmuştur. Bu basın toplantısında bir gazeteci, Bayar'a partinin "sağda mı solda mı" olduğunu sormuş, Bayar gazeteciye verdiği cevapta; partinin "demokrat" olduğunu, bunun programda açıkça görüleceğini söylemiştir. Bayar'ın hemen ardından da Menderes söze girerek: "Siz Halk partisinin yerini tayin edin. Biz ona inzimamen [katılma, eklenme] yerimizi tayin edelim" karşılığını vermiştir⁹.

⁶ TBMM TD, D. 7, C.20 (01.11.1945), s.9.

⁷ Timur, a.g.e., s.20.

⁸ Şerif Demir, *Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs'a Olaylar*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 16.

⁹ *Tasvir*, 8 Ocak 1946. Menderes'in cevabı *Vatan* gazetesinde "Belki Halk Partisi'nden iki parmak soldadır" şeklinde verilmiştir. Bkz. *Vatan*, 8 Ocak 1946.

DP'nin kuruluşunun üzerinden daha 3 ay gibi bir süre geçmişken, Nisan 1946'da belediye seçimlerinin erkene alınması konusu gündeme gelmiştir. Celal Bayar'ın *Tasvir* gazetesine verdiği demeçte DP'nin "bazı şartlarda" erken seçime hazır olduğunu söylemesi CHP'li vekiller tarafından muhalefetin erken seçim istediği şeklinde yorumlanmış ve seçim konusu önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. 25 Nisan'da da Cumhurbaşkanı İnönü, partisini olağanüstü toplantıya çağırmıştır¹⁰. 29 Nisan'da hükümet, yerel seçimin erkene alınmasını sağlayan belediye kanununun bazı maddelerini değiştiren tasarıyı meclis gündemine taşımıştır. Mecliste DP'nin sözcüsü Adnan Menderes'dir¹¹. Ayrıca bu görüşmelere DP'yi temsilen Emin Sazak ve Refik Koraltan da katılmıştır. Köprülü bu oturuma katılmazken, Celal Bayar milletvekilliğinden istifa ettiği için görüşmelere katılamamıştır¹².

29 Nisan'daki Meclis oturumunda söz alan Menderes, belediye seçimlerinin Eylül ayı yerine Mayıs ayına çekilmesine karşı çıkmış ve gerekçeyi yersiz bulduğunu dile getirmiştir. Ayrıca, Halk Partililerin yerel seçimleri öne çekmekle genel seçimleri de öne çekip, önümüzdeki yaz aylarında seçimleri yapmayı planladıklarını belirtmiştir. Konuşmasının devamında da eleştirilerini sürdüren Menderes; bu süreçte CHP dışında başka siyasi partilerin kurulduğunu, dolayısıyla bir teşkilatlanma evresinden geçildiğini, seçimlerin erkene alınmasının millet iradesini engelleyecek bir karar olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca sözü İnönü'nün Kasım 1945'teki¹³ meclis açış konuşmasına getiren Menderes, İnönü'nün buradaki sözlerine atıfta bulunarak: "*Memlekette gerçek ve ileri demokratik hayata Devlet Başkanının açılış nutkundaki sözleri başlangıç ve işaret oldu ve siyasî partiler kuruldu. Fakat tasarı ile gidilen yolun bunun aksi olduğunu görmekte müteessiriz*" demiştir¹⁴.

Menderes'in bir Demokrat Partili ve Demokrat Parti'nin sözcüsü olarak mecliste yaptığı bu ilk konuşma¹⁵ Halk Partili vekiller tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ardından oylamaya geçilmiş ve tasarı büyük çoğunlukla kabul edilerek kanunlaşmıştır¹⁶. Dolayısıyla bu tarihten itibaren seçim hazırlıkları başlamış, iktidar-muhalefet ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır.

İsmet İnönü de çok partili hayatın bu ilk seçiminde, seçim çalışmaları yapmak üzere Mayıs ayının ilk haftası yurt gezisine çıkmıştır¹⁷.

¹⁰ Süleyman İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yay., Ankara, 2006, ss. 181-182.

¹¹ Toker, *a.g.e.*, s. 139.

¹² İnan, *a.g.e.*, s. 187.

¹³ Meclis tutanağında belirtilen tarih "1946 yılı" olarak geçmektedir. Fakat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün meclis açış konuşmasını Kasım 1945'te yaptığı yine Meclis tutanaklarından bilinmektedir. Dolayısıyla bu bilgi (1946) yanlış olarak tutanağa geçmiştir. Bkz. *TBMM TD*, D.7, C.22 (29.04.1946), s. 217.

¹⁴ *TBMM TD*, aynı yer, ss. 216-217.

¹⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 184.

¹⁶ *TBMM TD*, aynı yer, ss. 233-237.

¹⁷ FerozAhmad-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yay., İstanbul, 1976, s.19.

Cumhurbaşkanı ilk konuşmasını Eskişehir Halkevi balkonundan gerçekleştirmiştir. Buradaki konuşmasında İnönü: “*Büyük seçimde bütün vatandaşları vazifeye davet ettiğini*” bildirmiştir. Ertesi gün Kütahya’da yine Halkevi’nde gerçekleştirdiği konuşmasında İnönü “*Kütahyalıların gelecek büyük seçimlerde vatandaşlık ödevlerini tam bir olgunlukla yapacaklarından emin bulunuyorum*” demiştir. Cumhurbaşkanı’nın konuşmalarında “Büyük seçim” vurgusu yapması elbette tesadüf değildir. Artık Demokrat Partililerin de tereddütleri ortadan kalkar. Nitekim Belediye seçimlerinin hemen ardından genel seçimlere gidilmiştir¹⁸.

26 Mayıs 1946’da gerçekleşen Belediye seçimlerinde, CHP ülke genelinde seçimlere katılırken, Demokrat Parti ve Nuri Demirağ’ın Milli Kalkınma Partisi belirli yerlerde aday göstermişlerdir. Aynı gün açıklanan seçim sonuçları, hem iktidar hem de muhalefet partileri çevrelerince beklenildiği gibi CHP lehine sonuçlanmıştır¹⁹.

Belediye seçimlerinin hemen ardından Milletvekili Seçimleri hakkındaki kanun tasarısı da Meclis gündemine taşınmıştır. Tasarı, 31 Mayıs 1946’da Meclis’te görüşülür. Ayrıca görüşmeler sırasında 26 Mayıs’ta gerçekleşen Belediye seçimleri üzerine de yoğun tartışmalar yaşanmıştır.

Menderes, tasarının tek dereceli seçim esası dışında bir yenilik getirmediğini, dolayısıyla çok partili sistemin ihtiyaçlarını karşılayacak bir içeriğe sahip olmadığını eleştirisi yapmıştır. Konuşmasının devamında ise; “*Buna rağmen tasarıda yalnız tek dereceli seçim esasının kabul edilmiş olmasını dahi demokrasiye doğru esaslı bir adım sayarak memnuluk duymaktayız*” diyerek olumlu bir değerlendirmede bulunmuştur²⁰.

Tasarı, 5 Haziran 1946 tarihli meclis oturumunda kabul edilmiş ve aynı gün Cemiyetler Kanunda da değişiklikler yapılmıştır²¹. 10 Haziran’daki Meclis oturumunda da genel seçimlerin 21 Temmuz 1946’da yapılması kararı verilir²². Menderes bu değişikliğin muhalefete gelişme imkânı bırakmamak için yapıldığı eleştirisinde bulunmuştur.

DP’liler iktidarın üniversite özerkliği ve basın kanununda yaptığı değişiklikler gibi liberalleşme adımlarını da yavaşlıkla suçlamışlardır. Menderes, Halk Partisi’nin liberalleşme çabalarını; “*...Bu sınırlı değişiklikler, susuzluktan dudakları çatlamış bir insana bir damla su vermek kabilindedir.*” sözleriyle küçümsemiştir²³.

21 Temmuz 1946’da tek dereceli ilk seçim olma özelliğine sahip milletvekili seçimleri yapılmıştır. Ayrıca bu seçimler iktidar ve muhalefet arasında tartışmaların odağında yer alacak olan “açık oy-gizli tasnif” yöntemiyle gerçekleşir. Seçim sonuçlarına göre; CHP’den 395, DP’den 64, bağımsızlardan 4 milletvekili

¹⁸ Toker, *a.g.e.*, s. 143

¹⁹ Turan, *a.g.e.*, s. 227.

²⁰ TBMM TD, D. 7, C. 23 (31.05.1946), s. 246.

²¹ TBMM TD, D. 7, C. 24 (05.06.1946), ss. 48-65

²² TBMM TD, D. 7, C. 24 (10.06.1946), s. 87.

²³ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yay., Ankara, 2003, s. 35.

seçilmiştir²⁴. Seçimlerin hemen ardından, muhalefetten seçimlerde usulsüzlük ve baskı yapıldığı yönünde itirazlar gelmiştir. DP'liler seçimleri protesto eden bir dizi miting düzenlemişlerdir. Seçim sonrası tartışmaların devam ettiği sırada, TBMM 5 Ağustos'ta toplanır. İsmet İnönü yeniden Cumhurbaşkanı seçilirken, hükümeti kurma görevini Recep Peker'e verir²⁵.

Yeni kurulan hükümet ve muhalefet arasındaki en önemli anlaşmazlık 1946 Aralık ayında 1947 yılı bütçe görüşmelerinde ortaya çıkmıştır. Adnan Menderes bütçenin bozulan ekonomik durum için köklü tedbirlerden yoksun olduğu, tarımın desteklenmediği gibi hususlarda eleştirilerde bulunmuştur. Menderes'in bu konuşmasını Recep Peker "psikopat bir ruhun ifadesi" olarak değerlendirir. Ayrıca Peker konuşmasında, Bayar'ın halkı isyana teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine de DP Grubu Meclisi terk etmiştir. Bu olay çok partili demokrasinin kurulup yerleşmesi çabalarının karşılaştığı bunalımın başlangıcı olmuştur. 9 günlük boykottan sonra, Cumhurbaşkanı İnönü'nün müdahalesi ve böyle bir durumun tekrarlanmayacağı güvencesiyle DP Grubu yeniden meclisteki yerini alır.

İlk yılını böylesine gergin bir hava içerisinde tamamlayan DP, ilk büyük kongresini 7 Ocak 1947'de, yani partinin birinci kuruluş yıldönümünde yapmıştır²⁶. Demokrat Parti'nin bu ilk Kongresi'nde özgürlükçü söylemlerin yanı sıra Halk Partisi'ne yönelik sert eleştiriler de dikkati çeker. CHP'ye yönelik eleştirilerde; "bu memleket 23 senedir kızıl bir sultan idaresinde seok ve idare olundu" diyenler bile olmuştur. Bu hava içerisinde Menderes, yaptığı konuşmasında: "Devlet Partisi devlet kılıcını kuşanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır" diyerek iktidara yönelik eleştirisini dile getirmiştir. Kongrenin önemli bir yönü de DP'lilerin "Hürriyet Misakı"nı kabul ve ilan etmesi olmuştur. Seçim kanununda değişiklik, anayasaya aykırı yasaların kaldırılması, parti başkanlığı ile devlet başkanlığının ayrılması gibi taleplerin yer aldığı bildiriye DP'liler, şartlarının gerçekleşmemesi halinde meclisi terk edeceklerini belirtmişlerdir. Bir yaptırım olarak algılanan bu istekler, iktidar çevrelerince tepkiyle karşılanmıştır²⁷.

DP Kongresinden sonra DP yöneticileri yurt gezisine çıkmıştır. DP'li yetkililerin 1947 Nisan ayının başında İzmir'e yaptıkları ziyaretten hemen önce Başbakan Recep Peker de İzmir'e gelmiştir. İki parti arasında güç gösterisine dönüşen İzmir mitinglerinden sonra iktidar-muhalefet ilişkileri daha da bozulmuştur. Nitekim Menderes'in 18 Nisan 1947'de İzmir'de partililerle bir söyleşi sırasında yaptığı konuşma sonrasında dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir. Menderes'in bu konuşmasındaki bazı bölümler kanuna aykırı görülmüş, konuşmaya gazetelerinde yer veren gazeteciler hakkında da dava açılmıştır²⁸.

²⁴ Turan, *a.g.e.*, s.230.

²⁵ Eroğul, *a.g.e.*, s. 37.

²⁶ *A.g.e.*, ss. 43-44.

²⁷ *A.g.e.*, ss. 49-50.

²⁸ İnan, *a.g.e.*, s. 303. Menderes'in davaya konu olan sözleri için bkz. *A.g.e.*, s. 304.

I. 12 Temmuz Beyannamesi, Etkileri ve Sonuçları

21 Temmuz seçimlerinden sonra iktidar ve muhalefet arasında giderek artan anlaşmazlık çok partili rejimin çıkmaza sürüklenmesine neden olmuştur. Nitekim İsmet İnönü'nün devreye girmesiyle bunalım atlatabilmiştir.

14 Haziran 1947'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü nezdinde Başbakan Recep Peker ve DP Genel Başkanı Celal Bayar arasında Çankaya'da bir toplantı gerçekleşir. Bu toplantıda her iki taraf da şikâyetlerini dile getirmiştir. İsmet İnönü iktidar ve muhalefet arasında uzlaştırıcı olmaya çalışmıştır²⁹. Bu toplantıdan yaklaşık bir ay sonra İnönü, 12 Temmuz 1947'de, siyasî tarihimizde çok partili hayatın yerleşmesinde önemli bir yere sahip olan ve tarihe "12 Temmuz Beyannamesi" olarak geçen Cumhurbaşkanlığı bildirisini yayınlamıştır. İnönü bu beyannamesinde ilk olarak iktidar ve muhalefet arasında düzenlediği görüşmeleri anlatmış ve iki taraf arasındaki anlaşmazlıkları tarafsız konumuyla çözmeyi amaçladığını belirtmiştir. Beyannamesinde İnönü: "Meşru ve kanuni siyasî partilere karşı tarafsız ve eşit muamele mecburiyeti siyasî hayat emniyetinin temel şartıdır" diyerek iktidar ve muhalefet arasında güven dengesi kurmaya çalışmıştır. Ayrıca İnönü, "Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih [kaygısız] olacaktır. İktidar muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden emin bulunacaktır" sözleriyle de çok partili yaşamın sürdürülmesi konusundaki kararlılığını vurgulamıştır³⁰.

Menderes, 12 Temmuz Beyannamesiyle ilgili ilk açıklamasını, 28 Eylül'de İzmir Bornova Merkez Bucağı'nda yapmıştır. Menderes, bu açıklamasında, konuyla ilgili gelişmeleri, beyannamenin nasıl ortaya çıktığını anlatır. 9 Ocak 1948'de Mersin'de yaptığı bir konuşmasında ise, "12 Temmuz Bildirisi, ülkede düzen ve kanun fikrinin hâkim olacağını ve partilere eşit şartlar dairesinde çalışmak imkânlarının temin olunacağını ifade eden bir belgedir." diyerek, İnönü'nün beyannamesinde muhalefete verdiği güvenceye olan inancını ifade etmiştir. Menderes, 15 Şubat 1948'de İzmir'de yaptığı bir başka açıklamasında ise; "O kadar ki, millet bir tarafa, hükümet bir tarafa, karşılıklı iki karargâh haline geldi. Türk milleti iktidara kaşlarını çattı, 'Ben seni beğenmiyorum, seni itham ediyorum' dedi ve iktidarın iradesini eritti. 12 Temmuz Bildirisi işte bunun belgesidir." diyerek, beyannameyi iktidarın baskısına karşı DP'nin milletle verdiği mücadelenin sonucunda kazanılmış bir başarı belgesi olarak değerlendirmiştir³¹.

12 Temmuz Beyannamesi'nin yayınlanmasından yaklaşık bir buçuk ay sonra ise Recep Peker "sağlık sorunları" sebebiyle başbakanlıktan istifa ettiğini açıklamış ve yerine Hasan Saka hükümeti kurulmuştur. Peker'in istifasından 3 gün sonra İnönü, partisinden Nihat Erim'i, DP'den de Nuri Özsan'ı yanına alarak doğu illerine

²⁹ Hıfzı Topuz-Hüsametdin Ünsal, *Cumhuriyet'in Beş Dönemeci*, Sergi Yayınevi, İzmir, 1984, s.122.

³⁰ Fehmi Akın, "12 Temmuz Beyannamesi'nin Türk Siyasî Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 2, Aralık 2005, s. 98.

³¹ İnan, a.g.e., ss. 321-322.

seyahate çıkmıştır. İktidar-muhalefet ilişkileri de bu süreçte bir yumuşama dönemine girmiştir³².

Hasan Saka 13 Ekim 1947'de hükümet programını mecliste okumuş ve güvenoyu istemiştir³³. 13 Ekim günü gerçekleşen oturumda DP sözcüsü Menderes, hükümet programını eleştirmiş ve sözlerini şu şekilde sonlandırmıştır: "*İşte Halk Partisi ve onun Hasan Saka Hükümeti 12 Temmuz beyannamesinin açmak teşebbüsünde bulunduğu devrin eşiğinde tereddütler içinde sallanmaktadır*³⁴."

Yapılan oylama sonucunda ise, Hasan Saka başkanlığındaki Bakanlar Kurulu oy çokluğu ile güvenoyu almıştır³⁵.

12 Temmuz Beyannamesi CHP'de olduğu kadar DP'de de sarsıntılara yol açmıştır. DP içerisindeki çalkantı ikinci büyük kongreye kadar sürmüştü ve bazı DP'lilerin yeni bir parti kurmasıyla sonuçlanmıştır³⁶. DP içerisindeki muhalifler Mareşal Fevzi Çakmak başkanlığında Temmuz 1948'de "Millet Partisi" adıyla yeni bir parti kurmuşlardır. Menderes bu yeni partinin kuruluşundan sonra İzmir'de yaptığı bir konuşmada "*Elbiseler, rütbeler hiçbir zaman cesaretin, hamiyetin [ulusseverlik], itidal [ölçülülük], dirayet [beceriklilik] ve zekânın şaşmaz ölçüsü olmamıştır.*" diyerek açıkça Fevzi Çakmak'ı karşısına almıştır³⁷.

İktidar ve muhalefetin hem birbirlerine karşı devam edegelen, hem de kendi partileri içerisinde ortaya çıkan mücadelesi sürerken, 14 Ocak 1949'da Hasan Saka hükümeti istifasını vermiştir. Artık en önemli güncel sorun başbakanlığa kimin getirileceği olmuştur. Hilmi Uran, Necmettin Sadak, Fuat Sirmen ve Nurullah Sümer'e başbakanlık teklif edildiyse de, onlar bu görevi kabul etmemiş ve nihayetinde bu görevi Şemsettin Günaltay kabul etmiştir³⁸.

Günaltay kabinesi daha çok ılımlılardan, yani İnönü'yü destekleyerek Peker'e karşı çıkan kimselerden oluşmuştur³⁹. Günaltay hükümeti güvenoyu aldıktan iki gün sonra, yani 24 Ocak 1949'da Büyük Millet Meclisi'nde programını okumuş ve göreve başlamıştır⁴⁰.

Yeni başbakan, düzeltilmesi gereken bütün işlerden samimiyetle söz açmıştır. Dolayısıyla bu süreçte partiler arası ilişkilerin düzelmesiyle siyasî hava yeniden bir

³² Eroğul, *a.g.e.*, ss. 60-61.

³³ TBMM TD, D. 8, C. 6 (13.10.1947), ss. 672-675.

³⁴ TBMM TD, aynı yer, ss. 676-681.

³⁵ TBMM TD, aynı yer, s. 735.

³⁶ Eroğul, *a.g.e.*, s. 63.

³⁷ *A.g.e.*, ss. 66-67.

³⁸ F.Ahmad- B. Ahmad, *a.g.e.*, ss. 50-51.

³⁹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 315.

⁴⁰ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s. 432.

yumuşama dönemine girmiştir. Diğer taraftan Millet Partililer de, Demokratlar ile Halk Partililer arasındaki “*balayı*”ndan söz etmişlerdir⁴¹.

20 Haziran 1949 sabahı DP'nin ikinci büyük kongresi Ankara'da toplanmıştır. Kongrede en fazla üzerinde durulan konu “seçim güvencesi” olmuştur. Delegeler özellikle yargı denetimi üzerinde durmuşlardır⁴². Sonradan “Milli Husumet Andı” adını alan Temel Meseleler Komisyonu'nun hazırladığı bu görüşlere uygun bir rapor, kurultayın genel toplantısında oy birliği ile kabul olunmuştur. Özetle rapor, millî husumete uğranılmaması için vatandaşın doğal haklarının ihlal edilmemesini öngörmüştür.

Hükümet, DP Kongresi'nde alınan kararlara tepki göstererek bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride, raporun kanun ve nizam fikriyle bağdaşmaz olduğu vurgulanmıştır. Hükümet çevrelerine göre Demokratlar huzursuzluk yaratmak ve bundan faydalanmak istemişlerdir⁴³.

Halk Partisi grubu, 1949 Aralık ayında seçimlerin yargı güvencesine bağlanmasını kabul etmiştir. Böylelikle iktidar ve muhalefet arasındaki en önemli anlaşmazlık ortadan kalkmıştır⁴⁴.

7 Şubat 1950'de yeni seçim kanunu mecliste görüşülmeye başlanmıştır⁴⁵. Kanunda gizli oy, açık tasnif ve yargı denetimi yer almıştır. Genel olarak Demokratlar kanunu desteklemişler, tartışmalar daha çok ayrıntılar üzerine gerçekleşmiştir. 16 Şubat'ta yapılan oylamada yeni seçim kanunu oy çokluğuyla kabul olunmuştur⁴⁶. Seçim tarihi olarak 14 Mayıs uygun görülmüş, 24 Mart'ta Meclis aldığı kararla kendisini feshetmiştir⁴⁷.

2. 1950 Seçimleri ve DP İktidarı (1950-1954)

14 Mayıs 1950'de yapılan seçim sonuçlarına göre: Demokrat Parti'den 408, Halk Partisi'nden 69, Millet Partisi'nden 1, Bağımsızlardan 9 milletvekili ile yeni meclis oluşturulmuştur⁴⁸. Dolayısıyla yirmi yedi yıl sonra Halk Partisi iktidarı devretmiş, siyasî tarihimizde ilk kez muhalefet partisi demokratik yolla iktidara gelmiştir⁴⁹.

CHP, uzun yıllar iktidarda olmanın yıpranmışlığı ve halkın değişim talebini karşılayamaması nedeniyle seçimleri kaybetmiştir. İsmet İnönü, partisinin seçimi kaybetmesini: “*İnsaflı insafsız binbir sebebi var. Fakat en başta geleni değişiklik arzusudur.*

⁴¹ A.g.e., ss. 317-318.

⁴² Eroğul, a.g.e., s. 76.

⁴³ Karpat, a.g.e., ss. 319-320.

⁴⁴ Eroğul, a.g.e., s. 80.

⁴⁵ TBMM TD, D. 8, C. 24 (07.02.1950), s. 149.

⁴⁶ TBMM TD, D. 8, C. 24 (16.02.1950), s. 667.

⁴⁷ Eroğul, a.g.e., s.82.

⁴⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 311.

⁴⁹ Demir, a.g.e., s. 22.

Bu da milletin hem masum hem tabii bir isteği” şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca İnönü, iktidar değişimini CHP'nin tarihine yazılacak en önemli siyasi başarı olarak nitelendirmiştir⁵⁰.”

İsmet İnönü, CHP'nin başına fiilen geçtikten sonra yayınladığı bildiride ise: *“Vatanımızda dirlik, düzenliğin muhafazası ve vatanın bütünlüğünün korunması bizim için bütün parti mülahazalarının [düşünce] ve siyaset cereyanlarının üstündedir”* açıklamasında bulunmuştur⁵¹.

Seçim sonuçları, cumhurbaşkanı ve başbakanın kim olacağı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu iki makamdan birine Celal Bayar'ın gelmesi beklenirken, asıl merak edilen diğerine kimin getirileceği olmuştur. Cumhurbaşkanlığı konusunda inisiyatif DP grubuna bırakılmış, DP'liler yapmış oldukları toplantı neticesinde Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar'ın aday gösterilmesine karar vermişlerdir. 22 Mayıs'ta toplanan TBMM'de Celal Bayar 66 ret oyuna karşılık 387 kabul oyu ile Cumhurbaşkanı seçilmiştir⁵². Bayar, Cumhurbaşkanı seçildiği gün Menderes'i, hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Böylelikle Adnan Menderes, hem başbakan hem de DP genel başkanı olmuştur.

Başbakanlık ve parti liderliği ilk kez tek bir kişide toplanmıştır. Zira tek parti döneminde parti liderliği cumhurbaşkanında olmuştur. Böylece Menderes, önceki uygulamalardan farklı olarak önemli bir güce sahip olarak iktidara gelmiştir.

Menderes'in bu hızlı yükselişi dikkate değerdir. Zira parti kurucularından Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'a nazaran daha az tanınan Adnan Menderes, 1931'den bu yana mecliste bulunmasına rağmen CHP içerisinde parti müfettişliği dışında görev almamıştır.

Toprak sahibi bir aileden gelen Menderes anne ve babasını genç yaşta kaybetmiş, babaannesinin yanında büyümüştür. İzmir Amerikan Koleji'nde başladığı lise eğitimini de savaş nedeniyle tamamlayamamış, milletvekili olduktan sonra Ankara Hukuk Fakültesi'ne Milli Eğitim Bakanlığı'nın özel izniyle devam edebilmiştir. Menderes'in dikkatleri üzerine çekisi daha çok 1946-1950 yılları arasında olmuştur. Menderes'in halk ile kurduğu iletişim, hitabet ve ikna kabiliyeti onun siyasî kariyerindeki yükselişini kuşkusuz etkilemiştir⁵³.

29 Mayıs 1950'de Menderes, hükümet programını mecliste sunmuştur. Yeni bir dönemin başladığı bu tarihten sonra, 2 Haziran'da Menderes hükümetinin güvenoyu oylaması gerçekleşmiştir. Fakat bu toplantıda CHP'nin DP'den gelen geçmiş dönem uygulamalarına yönelik eleştirilere cevap vermek için söz istemesi, fakat DP'nin bu isteğe olumlu yaklaşmaması üzerine, CHP grubu kararı protesto ederek meclisi terk etmiştir. Dolayısıyla demokratik hayatın bu ilk günü, tartışmalar

⁵⁰ Cihad Baban, *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1970, s. 333.

⁵¹ *Ulus*, 24 Mayıs 1950.

⁵² Demir, *a.g.e.*, s. 24.

⁵³ Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011, s. 105.

arasında gergin bir havada başlamıştır⁵⁴. “Yeni kabinenin program tartışmalarında söz almayan İnönü, DP programına ve CHP grubuna söz verilmeyişine yönelik eleştirilerini 29 Haziran-3 Temmuz tarihleri arasında toplanan VIII. Kurultay’da dile getirir⁵⁵.”

Başbakan Menderes ve ana muhalefet partisi lideri İnönü’nün ilk karşılaşması ise tebrik ziyareti vesilesiyle olmuştur. Menderes, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ile birlikte ziyaretine gelen İnönü’yü son derece nazik ve kibar karşılamıştır. Menderes bu buluşmada İnönü’ye başbakanlık koltuğuna oturması için ısrar etmiş, Menderes’in bu ilgisine karşı İnönü’nün ilk sözü ise “Emniyette miyiz?” olmuştur. Bu soru karşısında Menderes, şaşkınlıkla, “Aman Paşam, bu nasıl söz? Elbette emniyettesiniz. Başka türlüüne imkân tasavvur [düşünce, niyet] eder misiniz?” demiştir. İnönü ise, “Ya bu nümayişler [gösteriler] ne oluyor? Bu SS kıtaları, bu tecavüzleri ne zaman önlenecek? karşılığını verir. İnönü’nün bu sözleri üzerine Menderes, “İnsaf... Kaldı ki biz seçimden üç dört gün sonra teşkilatlarımıza tamim gönderdik. Sevinçlerini karşı partiye tecavüz şeklinde izhar etmemek [göstermemek] suret-i katiyede (kesinlikle) sakinmalarını istedik” diyerek kendisini ve partisini savunmuştur.

İnönü ve Menderes’in aralarında geçen bu konuşma Menderes’i çok şaşırtmış, oldukça kırıldığı için de iade-i ziyarette bulunmamıştır. Dolayısıyla iki liderin bu ilk buluşması soğuk bir hava içerisinde gerçekleşmiştir. Söz konusu “siyasî teminat” talebi de iktidar ve muhalefet arasında uzun süre ihtilafli bir konu olarak kalmıştır⁵⁶.

Güvenoyu aldıktan sonra Menderes hükümeti çalışmalarına başlamıştır. Fakat daha ilk ayını doldurmadan bir Albayın ihtilal ihbarı konusu gündeme gelmiştir. Grup konuşmasında söz alan Menderes:

“Muhterem arkadaşlarım, size esefle haber vermek isterim ki, iktidara gelişimiz henüz bir ay bulmadığı halde, bazı zaruri değişiklikleri mesele ittihaz ederek [saymak] Cumhuriyet Halk Partisi, orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır. Bizim bütün çalışmalarımız, memleketimizde demokrasiyi perçinlemeye matuftur. Cumhuriyet Halk Partisi, eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa, başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır. Bu iktidar hastaları, havayı karıştırmak istemektedirler. Memlekette siyasî iktidarı bozuk göstererek, bir polemige, bir hücum ve taarruza geçmişlerdir...” sözleriyle, CHP’yi orduyu tahrik ederek ihtilal hazırlamakla suçlamıştır. Ayrıca CHP’nin başındaki “iktidar hastaları” sözüyle de doğrudan İsmet İnönü’yü hedef almıştır. Menderes’in iktidarın ilk ayında, bir ihbar üzerine gerçekleştirdiği bu konuşmasındaki aceleci ve telaşlı ruh hali siyaset diline sert bir biçimde yansımıştır. Menderes’in bu tür çıkışları iktidarı sonlanana kadar da sürmüştür⁵⁷.

⁵⁴ Demir, a.g.e., s. 26.

⁵⁵ İsmet İnönü, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları ve Yazılılarıyla*, c. I, der. Sabahat Erdemir, M. Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956, s. 15.

⁵⁶ Demir, a.g.e., ss. 32-33.

⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1985, ss. 181-183.

3 Eylül 1950 belediye seçimlerinde CHP lideri İnönü ve DP lideri Menderes yeniden karşı karşıya gelmiştir. Seçim hazırlıkları her iki parti için de gergin ve yoğun geçer. İnönü 28 Ağustos 1950'de radyoda yaptığı konuşmasında: *"Bu seçimde DP'ye oy vermemek lazımdır. DP idaresinde memleket baştan başa huzursuzluk içindedir. Siyasî emniyetimiz pervasız apaçık tehdit altındadır"* demiştir. Menderes yakın çevresine, İnönü'nün yeniden siyasî emniyet konusunu gündeme getirmesine anlam veremediğini söylemiştir. Olaysız ve sakin geçen seçimlerde, seçim sonuçlarına göre DP 560 Belediye Başkanlığı kazanırken, CHP 40 Belediye Başkanlığı kazanmıştır. Dolayısıyla sonuçlar CHP için tam bir hezimet olmuştur. DP ise yerel seçimlerle hem güven tazelemiş, hem de genel seçimlerdeki başarısını bir adım ileriye taşımıştır⁵⁸.

İnönü'nün seçim sonrasında *Ulus* gazetesine verdiği röportajda: *"Bizim sıkıntımız gelecek seçimlerin neticesinden şüphe etmek değil, bugünkü iktidarın elindeki dört seneyi heder etmesi endişesidir."* demiştir. Dolayısıyla İnönü, gelecek seçimlerden partisi adına "ümitli", fakat bu zaman zarfında iktidardan "şüpheli" olduğunu belirtmiştir⁵⁹.

Seçim sonuçlarının verdiği güç ve motivasyonla Menderes, zamanla daha da sertleşmeye, CHP'lilerin eleştirilerine daha şiddetli karşılık vermeye başlamıştır. Menderes, en büyük rahatsızlığı da CHP lideri İnönü'den duymuştur. *"Menderes'e göre; İnönü'nün siyaset üstü tavırları, iktidara üstten bakan ve her şeyi ben bilirim yaklaşımı rahatsızlık vericidir"*⁶⁰.

İnönü ise iktidara yönelik yaptığı eleştirilerde; yanlış yolda olduğunu, DP'den hayır gelmeyeceğini ve iktidarın günlerinin sayılı olduğunu söylemiştir. Menderes'in, İnönü'nün bu sözlerine yanıtı ise sert olmuştur: *"Vaktiyle bir İsmet Paşa vardı. Kendisini bu memleketi idare için gökten nazil olmuş [inmiş] sanırdı, ona göre bu milleti başkası idare edemezdi. Acaba bu Milli Şef ne halledir?"* diyor ve devamında, *"70 yaşına gelmiş bir insan sanki hafızasını kaybetmiş veyahut da 1950 senesinin 15 Mayıs'ında dünyaya gelmiş gibi konuşuyor. Sözlerine elbette güleceksiniz"* diyerek İnönü'yü ciddiye almadığını göstermek istemiştir. Ayrıca Menderes: *"Dünün Millî Şefi 180 derece bir devirle, bugün bir hürriyet kahramanı olamaz. Senin hüviyetin tepeden tırnağa kadar antidemokratiktir"* şeklinde ithamlarda bulunmuştur⁶¹.

Dolayısıyla iktidar ve muhalefet ilişkileri bu ağır ifadelerle karşılıklı ithamlar etrafında şekillenmiştir. Liderler arasında yaşanan bu gerginlikler parti taraftarlarına da nüfuz etmiştir. İnönü'nün bir yurt gezisi sırasında Balıkesir'de olaylar çıkmış, Halk Partililer ve Demokrat Partililer arasında çatışmalar yaşanmıştır⁶². Balıkesir'de yaşanan olaylar 28 Kasım 1952 günü meclis gündeme taşınır. Burada söz alan Menderes, İnönü'ye yönelik olarak; *"ak saçlı general", "dünkü diktatör", "baykuş"* ifadelerini kullanmıştır. Bu sözler, onun bilinen

⁵⁸ Demir, a.g.e., ss. 37-39.

⁵⁹ *Ulus*, 3 Ekim 1950.

⁶⁰ Demir, a.g.e., ss. 40-41.

⁶¹ A.g.e., ss. 43-44.

⁶² A.g.e., s. 50.

nezaketini aşan, siyasi tartışmalarda en ağır ifadeleri kullanmaktan çekinmeyen bir ruh haline büründüğünün göstergesi olarak görülebilmektedir.

Menderes bu sert konuşmasını; *“Bu memlekette zulüm yoktur. Bu memleketteki zulüm devri İsmet Paşa ile, onun iktidardan düşmesi ile kapanmıştır”* sözleriyle de devam ettirmiştir⁶³. İsmet İnönü, kendisine yönelen eleştirileri “yalan ve iftira” olarak nitelendirmiş, demokrasi rejiminin gelmesini isteyenler arasında yer aldığını vurgulamış ve söylenenleri “zavallı bir anlayış” olarak nitelendirmiştir.

Meclis, o gün tarihi bir oturuma şahitlik etmiş, liderler art arda kürsüye çıkarak kendilerine yönelen eleştiri ve iddiaları cevaplamışlardır. Nihayet konuşma ilerledikçe üsluplarındaki öfke ve şiddet tonunun azaldığı da görülür. Örneğin Menderes; *“Eteklerindeki taşları dökecek olursak, bu memleketi mutlaka biz idare ederiz zihniyetinden sarfınazar edecek [vazgeçecek] olurlarsa, 1950’de başımıza bir kazadır geldi zihniyetinden feragat edecek olurlarsa... anlaşabiliriz”* demiştir.

Ardından İnönü, sözü asıl konuya getirip Manisa’da ve Balıkesir’de “tecavüze” uğradıklarını söyleyerek daha önceleri dile getirdiği “siyasî emniyet” talebini tekrarlamıştır. Bunun üzerine kürsüye son kez gelen Menderes *“Balıkesir’de kuvvet darbesiyle konuşamamışlar. Bu yalandır, yanlışır. Kendileri çekindiler, gidebilirlerdi, konuşabilirlerdi”* demiştir. Siyasî emniyet konusunda da İnönü’yü “insafı” olmaya davet ettiğini sözlerine eklemiştir. Ayrıca sözü yaklaşan genel seçimlere getirerek, kimin haklı olduğuna halkın karar vereceğini söylemiştir. Dolayısıyla Menderes ve İnönü arasındaki gerginlik, Balıkesir olaylarıyla birlikte zirveye çıkmıştır. Bu durum her iki liderin birbirlerine karşı kullandıkları dil ve yönelttikleri eleştirilerde görülmektedir⁶⁴.

1954 seçimleri öncesinde iktidar ve muhalefet ilişkileri açısından “tarihi bir oturum” olarak nitelendirilebilecek diğer bir meclis toplantısı da 14 Aralık 1953’de gerçekleşmiştir. Mecliste sert tartışmalara neden olan konu CHP’nin mallarının, kanun tasarısındaki ifadeyle “Haksız iktisaplarının” hazineye iadesidir⁶⁵. Tasarıyla ilgili olarak mecliste ilk sözü alan İsmet İnönü’nün büyük yankı uyandıracak olan sözleri şunlar olmuştur: *“...Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum. Adeta suçluların telaşı içindesiniz”*⁶⁶.

İnönü’nün ardından Başbakan Adnan Menderes öfke ve heyecanla kürsüye çıkmıştır. Konuşmasında doğrudan İsmet İnönü’yü hedef alarak şunları söylemiştir:

“Demin bu kürsüye yaşlı zat çıktı, saçları ak pak. Bütün manzarası ile şayanı hürmet. Fakat bütün evzayı [durumu] ile kelimeyi söylemeyeceğim, neye şayan olduğunu siz takdir edersiniz. Muhterem arkadaşlar, kendisi kararını vermiş, sıkılmayacağım diyor. Bütün tarihi hakikatlerin tam tersini söyleyeceğim diyor... Ondan sonra, bunların hepsini söyledikten sonra

⁶³ TBMM TD, D. 9, C. 17 (28.11.1952), ss. 379-382.

⁶⁴ Demir, a.g.e., s. 54.

⁶⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, c. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 130.

⁶⁶ TBMM TD, D. 9, C. 26 (14.12.1953), s.169.

kürsüden inerken yine evvelce provası, mizansenî yapılmış olduğu şekilde hepsi ayağa kalkıyorlar, buradan bir resmi geçit halinde, Büyük Millet Meclisini, sözde, terk ederek gidiyorlar... Hayatının 70 yaşını ikmal etmiş, devleti elinde bunca sene bulundurmuş, imanı şeref ve haysiyetin en yüksek derecesine gelmiş olması icap eden bir insanın mahcubiyet duymadan hakikatleri bu derece pervasızlıkla tersine çevirmiş olması, gözlerinizin karasına baka baka bunları konuşması ve tarihten sizi seyrediyorum diye hakikaten mübalatsızlığın [özensizlik] ve pervasızlığın [çekinmezlik] görülmemiş örneğini vermesi cidden hazindir.”

Konuşmasının devamında ise, Menderes'in öfkeli ruh halinin iniş-çıkışlarını yansıtan sözleri şunlar olmuştur:

“Affediniz siyâsî adabın dışına çıksam dahi, bir millî meseleyi halletmekteyiz arkadaşlar. Bu fitne bitsin, bitsin artık bu fitne memlekette... Ben böyle ak pak bir zata kalkıp da, doğru eğri Devlet reisliği yapmış o mevkie gelmiş bir zata kalkıp da bu suretle konuşmak istemezdim ve bugün için niyetim bu değildi. Fakat şurasını söyleyeyim ki; sizi toptan suçlandıran insanın bu isnadını, bu iftirasını geri almadığı takdirde sözlerimle layık olduğu mukabeleyi görmüştür, demek çok yerinde olur arkadaşlar⁶⁷.”

Yapılan oylamada ise muhalefetin tepkisine rağmen kanun tasarısı kabul edilmiştir. Fakat kanun kabul edilse de Menderes, İnönü'nün mecliste yaptığı konuşmanın etkisinden kurtulamamıştır. 29 Aralık'ta toplanan DP meclis grup toplantısında, ilk olarak İnönü'nün konuşmasını meclis zabıtlarından okumuştur. Ardından DP'nin ikinci kongresinde kabul edilen Millî And'a karşılık CHP tarafından yayınlanan bildiriye ve 14 Mayıs seçimleri öncesi İnönü'nün Taksim mitinginde yaptığı konuşmadan bazı bölümleri okumuştur. Menderes, her üç metinde de İnönü'nün DP'yi suçlayarak “şiddet usullerine” başvurmakla itham ettiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca İnönü'nün iktidardayken konuştukları ile muhalefetteyken konuştukları arasında büyük farklar olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.

Menderes, İnönü'nün “Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum...” sözlerine alınmış ve bu sözler atf yapılarak “Dünün Millî Şefi Ankara sokaklarında bir karnaval alayının başında ne hale gelmiştir. Tarih sahnelerinde kendisini seyretmekteyiz” demiştir. Ayrıca İnönü'nün “müsadere kanunu” sözünü hakaret kabul ederek, İnönü'yü hukuk dışına çıkmakla suçlamıştır⁶⁸.

1953 yılı sonlarında siyaset, seçim havasına da girmiştir. İnönü, 15 Ocak 1954'te İstanbul'da üniversitelilerin İnkılâp Ocağı kongresine katılmıştır. Burada yaptığı konuşmasında İnönü, “siyasî emniyet” ve “rejim meseleleri” üzerindeki şikâyetlerini dile getirmiştir. 16 Ocak'ta İzmit'te yaptığı konuşmasındaysa:

⁶⁷ TBMM TD, aynı yer, ss. 170-176.

⁶⁸ Demir, a.g.e., ss. 88-89.

“Memlekette siyasî hava o kadar sinirli bir şekil aldı ki, bunu yatıştırarak bir çare bulmak ilk vazife sırasına geçti” diyerek kaygılarını dile getirmiştir⁶⁹.

3. 1954 Seçimleri ve Sonrası (1954-1957)

2 Mayıs 1954 günü genel seçimler yapılmıştır. Halkın yoğun ilgi gösterdiği seçimlere katılma oranı %88,63'tür. Oyların %58,42'sini alan DP 503 milletvekilliği kazanırken, %35,11 oy oranına sahip olan CHP 31 milletvekilliği kazanmıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi 5, Bağımsızlar 2 milletvekilliği kazanabilmişlerdir. Yürürlükte olan çoğunluk sisteminden dolayı, Büyük Millet Meclisi neredeyse Demokrat Parti Grubundan ibaret kalmıştır. Oylarını 1950 seçimlerine göre %3 oranında arttıran DP, iktidarının bu ikinci dönemini daha güçlü bir şekilde açmıştır⁷⁰.

Yeni meclis, DP adına 1950'deki “ilk zafer”in yıldönümü olan 14 Mayıs günü göreve başlamıştır. Sonraki günlerde de, Bayar'ın yeniden cumhurbaşkanı seçilmesi, Menderes'in yeniden başbakan olması, yeni hükümetin kurulması ve güvenoyu alarak göreve başlaması gerçekleşmiştir⁷¹.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1954 seçimleri sonrası “*İnce demokrasiye paydos*” işareti vermiştir. Bu söz DP'nin ikinci dönemi olan 1954-1957'nin karakterini yansıtan bir deyim olmuştur⁷².

DP, ilk olarak kendisine muhalefet edenleri cezalandırmakla işe başlamıştır. Seçimlerde kendisine oy vermeyen Kırşehir, il konumundan ilçe konumuna indirilerek Nevşehir iline bağlanmıştır. Bu yasanın görüşülmesi sırasında da mecliste sert tartışmalar olmuştur⁷³.

1954 seçimlerinden sonra İnönü, iktidar partisiyle ilişkileri düzeltmek için harekete geçmiş ve doğrudan Menderes ile görüşme gerçekleştirmeyi istemiştir. CHP Grup Başkanvekili Server Somuncuoğlu aracılığıyla iletilen bu isteğin, DP'li Mükerrer Sarol'un Menderes adına yaptığı tebliğ ile reddedildiği duyurulmuştur. Menderes'in bu davranışı, her şeyden önce, geçmiş hesaplardan kaynaklanan psikolojik bir tepki olmuştur. Dolayısıyla, iktidar ve muhalefet ilişkilerinin gelişmesi açısından önemli bir fırsat, kendisine iktidar yollarını açan ana muhalefet partisi liderine karşı, bizzat iktidar partisi lideri tarafından değerlendirilememiştir⁷⁴.

1954 Kasım ayında muhtar seçimleri yapılmış, seçim sonuçlarına göre DP 33.000, CHP 7000 muhtarlık kazanmıştır. CHP'ye yakın olan *Halkçı* gazetesinde,

⁶⁹ Rıfıkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nürol Matbaacılık, Ankara, 1998, s.190.

⁷⁰ Eroğul, *a.g.e.*, ss. 139-140.

⁷¹ Altan Öymen, *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 492.

⁷² Metin Toker, *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 11.

⁷³ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yay., Ankara, 2004, s. 266.

⁷⁴ Aydemir, *İkinci Adam*, c. III, ss. 257-259.

seçimlerde baskı yapıldığı iddia edilmiştir. Bunun üzerine DP Bursa milletvekili Hulusi Köymen, başbakan tarafından cevaplandırılması isteğiyle bir soru önergesi vermiştir. Önerge 15 Kasım 1954'te mecliste görüşülür. Önergenin görüşülmesi sırasında ise parlamento tarihimizin en ilginç polemiklerinden biri yaşanmıştır⁷⁵. İnönü yaptığı konuşmada; Halkçı gazetenin 8 Kasım'daki yayınından dolayı mahkemeye verildiğini, dolayısıyla burada tartışmanın yersiz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kırşehir'in ilçe yapılması ve muhtarlık seçimleri öncesi muhaliflere ve CHP'li muhtarlara baskı yapıldığı eleştirilerinde bulunduğu bir konuşma yapmıştır.

İnönü'nün ardından söz alan Menderes'in üslubu yine çok serttir. Menderes; *"İsmet İnönü, vicdanlarınızın huzurunda kâh melekane, peygamberane bir üslup ile, kah profesyonel bir caninin soğukkanlılığı ile.."* diyerek başlamış, fakat Menderes'in bu sözleri meclisi karıştırmıştır. Meclis sıralarından *"sözünü geri al"* sesleri yükselmiştir. Buna karşılık Menderes, *"şimdiden şiddet gösterecek olursanız ilerde söyleyeceklerime hiç tahammül edemezsiniz"* diyerek karşılık vermiş ve konuşmasına devam etmiştir. Menderes'in ardından yeniden söz alan İsmet İnönü, *"Başvekil benim konuşmama cevap verdi. Cani yalancı, milli jurnalci, bunun gibi sözler kullandı. Ben eminim ki kem söz sahibindedir, atasözü hatırınızdadır. Bütün bu sözleri Büyük Meclis huzurunda, Büyük Meclise karşı hürmet duygusuna uygun bulmadım. Kendisini bu mevzuda takibedemem. Yetişme tarzım ve Büyük Meclise saygım Mecliste bu konuşmama manidir"* diyerek kendisine yönelen eleştirilere cevap vermiştir. Menderes ise; *"Dünyada benim kadar sövülen sayılan, benim kadar hakarete maruz bırakılan bir başvekil daha mevcut değildir. İsmet Paşa, kendi zamanında, ben memleketi idare ediyordum diyor. O devirde bu memleketi çocuklar bile idare ederdi. Çünkü herkesi susturmuş, bir tek kendisi konuşuyordu, memleketi de böyle idare etti ve bu memleket seneler senesi olduğu yerde saydı"* demiş ve ardından da *"Konuşma tarzında eğer bir şiddet mevcut oldu ise özür dilerim. Fakat kabul etmek lazım gelir ki bu, seneler senesi sövüle sövüle hırpalanmadık yeri kalmamış bir adamın mazlumiyet ve isyanından doğmuştur"* sözleriyle üslubundaki sertliği açıklamıştır. Menderes'in ardından yeniden söz alan İnönü de *"Kendilerine sükûnet tavsiye ederim"* diyerek sözlerini sonlandırmıştır⁷⁶.

1954-57 yılları arasında Menderes ve İnönü arasındaki siyasî ilişkiler iç ve dış olaylar neticesinde oldukça çetin geçmiştir. Menderes ile İnönü arasındaki ilişkide zaman zaman yumuşama, hatta samimiyet de oluşabilmiştir. Fakat bu durum süreklilik kazanamamıştır. Çünkü, "Bahar Havası" denilen süreçten her iki tarafın da beklentileri farklı olmuştur. Dolayısıyla bu havanın siyasette kalıcı hale gelmesi mümkün olmamış, kısa süreli yumuşama dönemleri haricinde dil ve üslupları ağır, karşılıklı iletişim zayıf ve kavga ortamının hâkim olduğu bir siyasî atmosfer oluşmuştur⁷⁷.

⁷⁵ Eroğul, a.g.e., s. 168.

⁷⁶ TBMM TD, D. 10, C. 2 (15.11.1954), ss. 69-91.

⁷⁷ Demir, a.g.e. ss. 132-141.

4. 1957 Seçimleri ve 27 Mayıs İhtilali (1957-1960)

1957 seçimlerinin hem öncesi hem de sonrası hükümetin oldukça yıprandığı bir süreç olmuştur. Muhalefetin işbirliği arayışları nedeniyle oy kaybetme kaygısına kapılan hükümet, 1958 baharında yapılması gereken seçimleri 27 Ekim 1957 tarihine çekmiştir.

1957 seçimleri öncesi çalışmalar, iktidar-muhalefet ilişkilerinde en gergin seçim çalışmaları olmuştur⁷⁸. Özellikle Başbakan Menderes'in, sinirli, çabuk kızan, öfkesini kontrol edemeyen bir ruh hali içerisinde olduğu görülmüştür⁷⁹.

Başbakan Menderes 25 Mayıs 1957 tarihinde Sivas'ta yaptığı konuşmasında muhalefete cevap olarak ve erken seçimden söz ederek şunları söylemiştir: *"Serbest seçim rejimi bütün şartları ve icapları ile tahakkuk etmiştir. Seçimler de yakındır. Şayet onlar haklı, biz hatalı ise millet rey-i ile neticeyi tesbit eder ve şeriatın kestiği parmak acımaz. İşte mesele bundan ibarettir."* demiştir⁸⁰.

Seçimler 27 Ekim 1957 tarihinde gerçekleşmiştir. Seçimlere katılım oranı öncekilere kıyasla oldukça düşmüştür. 1954 yılında katılım oranı yüzde 88,63 iken, 1957'de bu oran 77,15'dir. Seçim sonuçlarına göre; DP 424 milletvekilliği kazanmış, CHP ise milletvekili sayısını 178'e çıkarmıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi Kırşehir'de, Hürriyet Partisi de Burdur'da dörder milletvekili çıkarmıştır⁸¹.

Seçimlerden sonra yeni meclis 1 Kasım'da toplanmıştır. Celal Bayar cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan meclis başkanlığına seçilmiş, hükümeti kurma görevi ise beşinci defa olarak, iktidarın en yorgun ve yıpranmış ismi olan Adnan Menderes'e verilmiştir. Yeni hükümet 25 Kasım 1957'de ilan edilmiştir. Menderes hükümeti 4 Aralık'ta programını meclise sunmuş ve sert tartışmalar içinde çoğunluğa dayanarak güvenoyu almıştır⁸².

Menderes hükümet programını okurken *"manevi asayışı iade edecek tedbirlerin de alınmasının zaruret haline geldiğini"* ifade etmiştir. Bu ifade iktidarın yeni baskı tedbirleri alacağını göstergesi olmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra hükümet içtüzük değişikliği teklifini meclise getirir. O zamana dek muhalif fikirler ve siyasi faaliyetler zaten kısıtlanmıştır. Sıra meclis kürsüsüne gelmiştir. Milletvekillerinin denetim görevlerini zorlaştıran, dokunulmazlıkların kaldırılmasını kolaylaştıran yeni içtüzük, muhalefetin itirazlarına ve meclisi terk etmesine varan direnişine rağmen 27 Aralık 1957'de kabul edilmiştir.⁸³

⁷⁸ Demirel, *a.g.e.*, ss. 275-276

⁷⁹ Burçak, *a.g.e.*, s. 477.

⁸⁰ Zafer, 26 Mayıs 1957.

⁸¹ Kemal Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Ceren Elitez, Timaş Yay., İstanbul, 2015, ss. 118-119.

⁸² Eroğul, *a.g.e.*, s. 218.

⁸³ *A.g.e.*, ss. 218-219.

İktidar-muhalefet ilişkilerini sertleştiren bir başka neden de, CHP'nin TBMM'ye çok sayıda soru ve gensoru önergesi vermiş olmasıdır. Öyle ki, önerge sayısı 1958 Haziran ayı sonuna doğru 60'ı geçmiştir⁸⁴.

İnönü 12 Ekim'de İstanbul İl Kongresi'nde yaptığı konuşmasında iktidarın uygulamalarına yönelik şikâyetlerini dile getirirken, muhalefetin de iş birliği yapması gerektiğinden söz etmiştir⁸⁵.

Aynı tarihlerde Menderes de Manisa'da yaptığı konuşmasında: "*Politika ve ihtirastan vareste [uzak] vatandaşların karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı, vatanperverane gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafaasına azmetmiş bir vatan cephesinin kurulması zarureti kendisini göstermiştir*" diyerek ilk kez "Vatan Cephesi"nden⁸⁶ söz etmiştir. Dolayısıyla Başbakan Menderes, muhalefeti etkisizleştirmek için alternatif yollar aradığını da göstermiştir⁸⁷.

Muhalefette önemli bir birlik sağlandıktan ve iktidar tarafından "Vatan Cephesi" kurulduktan sonra meclis çalışmaları da istikrarsızlaşmaya başlamıştır. Meclis düzenli olarak toplanmadığı gibi, toplandığı zamanlarda da, ya çok kısa süreli ya da iktidar ve muhalefet arasında şiddetli tartışma ve kavgaların yaşandığı oturumlar gerçekleşmiştir. Bu durum hem muhalefet hem de iktidar cephesinin çalışmalarını daha çok meclis dışına taşımalarına neden olmuştur⁸⁸.

İktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleştiği günlerde Irak'ta bir askeri darbe meydana gelmiş ve Türkiye'de de büyük yankı uyandırmıştır. Basında çıkan yazılar ve konuşmalar iktidarın sert tepkilerine neden olmuş, DP grubu sık sık bu konuyu gündeme alarak muhalefeti ihtilalcilikle suçlamıştır⁸⁹.

"Bu süreçte tartışmaları alevlendiren en önemli olaylardan biri Menderes'in Balıkesir konuşması olmuştur. Bu konuşmasında Menderes, açıkça CHP'yi işaret ederek, partiyi ihtilal havası yaratmakla suçlamıştır. CHP'nin "ihtilal tahrikleri" yaptığı, "sandalye düşkününü muhteris insanlardan oluştuğu", ülkeyi hızla "ihtilale", oradan da "kardeş kavgasına" götürdüğü iddia edilmiştir." İnönü, Menderes'in Balıkesir konuşmasına verdiği cevapta: "*Başbakan'ın Balıkesir nutkunu dinginlikle okudum. 1958 Türkiye'si'nde iftira ve tehditten yılacak siyaset adamı yoktur. Ortadoğu'nun ihtilal hareketleri, memleketimize ancak felaket getirir. Tarih daima göstermiştir ki ihtilal iki türlü olur: Ya doğru yoldan sapmış olan sokak serserileri, meşru hükümetler aleyhine*

⁸⁴ Albayrak, *a.g.e.*, s. 517.

⁸⁵ *A.g.e.*, s. 521.

⁸⁶ "Vatan Cephesi" Menderes'in, iktidarın desteklenmesi için oluşturduğu bir sivil örgütlenme girişimidir. İlk olarak "Vatan Cephesi"nin ocak ve ilçe örgütleri kurulmuştur. Radyolar, haber bülteninden sonra yeni kurulan "Vatan Cephesi" örgütlerinin haberlerini vermişler ve cepheye katılanların isimlerini de okumuşlardır. "Vatan Cephesi, bir anlamda, muhalefetin olası bir kalkışmasına karşı, DP'nin yığınsal bir savunma olanağı gibi görülmüştür." Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2008, s. 74.

⁸⁷ Demir, *a.g.e.*, s. 165.

⁸⁸ Albayrak, *a.g.e.*, s. 523.

⁸⁹ *A.g.e.*, s. 519.

teşebbüs ederler, yahut insan hakları dışına çıkarak hükümet sürmek sevdasına düşen siyaset serserileri ihtilali zorla meydana getirirler” değerlendirmesinde bulunmuştur⁹⁰.

24 Kasım 1958’te Lüleburgaz’da yaptığı konuşmasında Menderes, muhalefetin “Güçbirliği”ni “Haçlı Ordusu”na benzetmiştir. Ayrıca iktidar ve muhalefet arasında yaşanan gerginlik vatandaşlara da yansımıştır. Muhalefetin “Güç birliği” ve iktidarın “Vatan Cephesi” toplumdaki kutuplaşmayı arttırmıştır.

Böylesi bir ortamda aniden meydana gelen beklenmedik bir olay, yaşanan gerginliğin bir süre ortadan kalmasını sağlamıştır. Bu olay 1959 yılında Kıbrıs meselesi konusunun çözümü için Londra’ya giden, Menderes’in de içerisinde bulunduğu heyetin bir uçak kazasına uğramasıdır. 16 kişinin öldüğü ve kalanların da yaralandığı bu kazayı Menderes hafif yaralarla atlatmıştır. Menderes, 19 Şubat 1959’da Londra Antlaşması’nı klinikte imzaladıktan kısa bir süre sonra da Türkiye’ye dönmüştür.

Başbakan’ın uğradığı bu kaza tüm yurttaki büyük yankı uyandırmış ve kendisine sevgi gösterileri yapılmıştır. İstanbul’dan sonra Ankara’ya gelen Menderes’i burada da büyük bir kalabalık karşılamıştır. İnönü’de başbakanı karşılayanlar arasındadır ve kendisine hararetle “geçmiş olsun” dileğinde bulunmuştur. Bu karşılaşmada Menderes ve İnönü el sıkışmışlar, fakat bu iki liderin son tokalaşması olmuştur⁹¹.

Menderes’in uçak kazası ve sonrasındaki gelişmeler beklenildiği gibi yeni bir “bahar havası” yaratmamıştır. Ayrıca meclis çalışmalarındaki istikrarsızlık da sürmüştür. Bu ortamda CHP’liler yoğun yurt gezileri yapmaya karar verirler.

İnönü gezilerine, beraberindeki milletvekilleriyle birlikte Uşak’tan başlamıştır. İnönü, Büyük Taarruz sırasında Yunan Başkomutanı General Trikopis’i Uşak’ta esir almıştır. Dolayısıyla ilk durak olarak Uşak’ı seçmesi tesadüf değildir. Bu geziye basın “Büyük Ege Taarruzu” adını verir. Fakat bu durum iktidar çevrelerince tepkiye ve taraflar arasında gerginliğin artmasına neden olmuştur⁹². Nitekim İnönü’nün Uşak ziyareti çok olaylı geçmiş, kendisi de başına atılan bir taştan dolayı yaralanmıştır.

Uşak’ta başlayan olaylar İnönü’nün bir sonraki durağı olan İzmir’de de devam etmiştir. Bu olaylar üzerine İnönü, gezisini yarıda keserek İstanbul’a dönmüştür. Fakat aynı şekilde burada da olaylar yaşanmış, İnönü’nün aracı taşlanmış ve konvoyuna saldırılmıştır. Dolayısıyla Uşak’ta başlayan olaylar iktidar-muhalefet ilişkilerini giderek gerginleştirmiş, tekrar bahar havası yaşanabileceği umudu da artık tamamen sonra ermiştir⁹³.

⁹⁰ Demir, *a.g.e.*, s. 170.

⁹¹ Eroğul, *a.g.e.*, ss. 228-230

⁹² Albayrak, *a.g.e.*, s. 524.

⁹³ *A.g.e.*, s. 525.526.

1960 yılına iki parti de bir hesaplaşma yılı olarak girmiştir. Yalnız Ocak ayı içerisinde 6 defa birbirlerine karşı sert çıkışlar yaptıkları görülür. Dolayısıyla siyasî hava giderek bozulmuştur⁹⁴.

Liderler arasındaki söz düellosu devam ederek, karşılıklı ithamlar yapılmıştır. İnönü, özellikle “inkılâplar” ve “irtica” konusu üzerinde durmuş ve Menderes’i “dini siyasete alet etmekle” suçlamıştır. Ayrıca liderlerin bu siyasî ortam içerisinde konuşmalarında kullandıkları önemli bir kavram da “ihtilal”dir. Artık “ihtilal” güncel siyasetin olağan bir konusu haline gelmiştir⁹⁵.

İhtilal havası içerisinde DP meclis grubu, Halk Partisi ve basının faaliyetlerinin araştırılması için 15 kişilik bir “Tahkikat Komisyonu” kurulmasını kabul etmiştir. 18 Nisan’da DP’nin tahkikat önerisi mecliste gergin bir hava içerisinde sert tartışmalarla görüşülür. Menderes’in katılmadığı görüşmelerde, DP’lilerin iddialarına karşı İnönü şunları söylemiştir:

“Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ayaklanma olur. Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanıp baskı rejimi kurulursa ihtilal behemehal [kesinlikle, mutlaka] olur. Biz böyle bir ihtilal içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır”.

İnönü’nün dikkat çeken bu sözleri, adeta yaklaşmakta olan askeri müdahaleyi haber vermekte ve iktidarı uyarmaktadır. Görüşmeler neticesinde ise CHP’lilerin terk ettiği oylama sonucuna göre Tahkikat Komisyonu kurulması önerisi kabul edilmiştir. Böylelikle DP’li 15 üyeden oluşan Tahkikat Komisyonu 18 Nisan 1960 günü kurulmuştur. DP Genel Başkanı Menderes, İnönü’nün sözlerine grup toplantısında cevap vermiştir. İnönü’nün “şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır” sözlerini hatırlatan Menderes, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni tanımam, milleti kıyıma teşvik edeceğim diyor. Kendisi zaten ihtilali çoktan ilan etmiştir. Şu andan itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kendisini tevkiif etmesi lazımdır*” demiştir⁹⁶.

Tahkikat Komisyonu’nun kurulup ardından görev ve yetkilerinin genişletilmesi üzerine artan iktidar ve muhalefet arasındaki gerginlik, üniversitelere de yayılmaya başlamıştır. Olaylı geçen öğrenci eylemlerinde iktidar aleyhine sloganlar atılmıştır. 5 Mayıs 1960’da Ankara’da çok sayıda öğrenci ve vatandaşın katıldığı bir gösteri düzenlenir. Gerçekleştirilen gösteriler şiddet tedbirlerinin daha da arttırılmasına neden olmuştur.

⁹⁴ Aydemir, *İkinci Adam*, c. III, ss. 380-381.

⁹⁵ Demir, *a.g.e.*, ss. 193-195.

⁹⁶ *A.g.e.*, ss. 204-206.

Meclis 11 Mayıs günü herhangi bir gerekçe gösterilmeden tatile sokulmuştur. 2 gün sonra da Menderes, Ankara'nın kasvetli havasından uzaklaşmak istercesine Ege gezisine çıkmıştır. İzmir'de büyük bir kalabalık Menderes'i coşkuyla karşılamış, kalabalık karşısında moral bulan Menderes yaptığı konuşmasında, *"Şu görülen manzara bir faniye nasip olabilecek mazhariyetlerin [şereflenme] en kıymetlisini teşkil etmektedir. Heyecanınızın ve bu ihtişamlı kucaklayışınızın bana telkin ettiği coşkun saadet sonsuzdur..."* demiştir. Ülkede yayılan ihtilal havası ve söylemlerine ilişkin olarak da İzmirli'lere hitaben yaptığı konuşmasında Başbakan: *"Kötü siyaset sarhoşluğu ve anarşi devrine son vermek icabediyor. Artık herkes aklını başına almalıdır. Bu fitne ve fesada artık kesin olarak son verilmelidir."* çağrısında bulunmuştur⁹⁷.

Fakat Menderes 21 Mayıs günü son derece önemli bir ihtarla karşılaşmıştır. Harbiye öğrencileri Ankara'da bir yürüyüş gerçekleştirmiş, genç subayların bu yürüyüşü olayların gidişatını açıkça göstermiştir⁹⁸. Bu yürüyüş adeta yaklaşmakta olan askerî ihtilalin ayak sesleri olmuştur.

DP grubu 25 Mayıs 1960 günü toplanmış, son siyasi gelişmelerin görüşüldüğü ve tartışmaların yaşandığı bu toplantıda Menderes, son derece sakin ve grubu ikna edici bir üslup kullanmıştır. Fakat başarılı olamamış, son süreçte oldukça yorulmuş ve sınırları yıpranmış olan DP lideri Menderes, grup toplantısından şu sözlerle ayrılmıştır: *"bu gürültüyü parti reisiniz sıfatıyla şayanı teessüf bulmaktayım."* Dolayısıyla Menderes'in DP meclis grubuyla da ilişkileri bozulmuştur. Ardından Eskişehir'e seyahat eden Menderes, burada halka hitaben yaptığı konuşmasında siyasi tıkanıklığın seçim yoluyla çözülebileceğini vurgulamıştır. Mikrofonun bozulduğu bu konuşması yedi dakika sürmüştür. Ayrıca aynı gün Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada Tahkikat Komisyonu'nun görevini tamamladığını bildirmiştir. Fakat bu çabası, herkesin fark ettiği, fakat kendisinin son ana kadar kabul etmediği ihtilal gerçeğini ortadan kaldırmaya yetmemiştir. İhtilal, 27 Mayıs 1960 günü gerçekleşmiş ve askerî yönetim iktidara el koymuştur. Dolayısıyla 1946 yılında başlayan çok partili demokratik hayat, 27 Mayıs İhtilali ile kesintiye uğramıştır⁹⁹.

Sonuç

1923 yılında, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın lideri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Cumhuriyet Halk Partisi, devrimleri gerçekleştiren bir parti olarak Türk devriminin en önemli eserlerinden biri olmuştur. 1923'ten Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat ettiği 1938 yılına kadar iki kez gerçekleştirilen ve başarısızlıkla sonuçlanan çok partili hayata geçiş denemesi sonrasında, parti-devlet bütünleşmesinin gerçekleştiği görülür.

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı üzerine "Millî Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" sıfatıyla parti liderliğine ve Cumhurbaşkanlığı'na seçilen İsmet İnönü'nün

⁹⁷ Zafer, 16 Mayıs 1960.

⁹⁸ Eroğul, a.g.e., ss- 247-249.

⁹⁹ Demir, a.g.e., ss. 220-222.

göreve geldiği yıllarda ise, İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle yaşanan ekonomik sıkıntılar, uzun yıllar iktidarda olmanın yıpranmışlığı ile birlikte halk arasında CHP'ye karşı büyük bir memnuniyetsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun yanında, savaşı demokrasi ile yönetilen ülkelerin kazanması, dünyada demokrasi rüzgârlarının esmesine olanak sağlamıştır. Bu rüzgârdan en çok etkilenen ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Dolayısıyla savaş sonrasında iç ve dış dinamiklerin örtüşmesiyle çok partili hayata geçme çabaları, Türkiye için en önemli amaçlardan biri haline dönüşür. Parti içi muhalefetin de bu yıllarda iyice belirginleşmesi bu çabanın gerçekleşmesine olanak tanımıştır.

Demokrat Parti'nin kurulduğu 1946 yılında gerçekleşen çok partili hayatın ilk genel seçimleri ve sonrasında, iktidar ve muhalefet arasında yaşanan gelişmeler demokratik hayatın yerleşip gelişmesinde büyük rol oynamıştır. 1950 seçimleriyle de iktidar ilk kez el değiştirmiş, Demokrat Parti'nin on yıl sürecek olan iktidar serüveni başlamıştır. DP'nin iktidarda olduğu yıllar ise, iktidar ve muhalefet ilişkilerinin gün geçtikçe sertleştiği yıllar olmuştur. Başbakan Adnan Menderes ve ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü'nün siyaseten birbirlerine karşı kullandıkları dil, siyasî havanın şekillenmesinde başlıca rolü oynamıştır. Zaman zaman liderlerin uzlaşmacı olma çabaları, "bahar havası" olarak adlandırılan dönemlerin yaşanmasını sağlasa da bu durum fazla uzun sürmemiştir. Dolayısıyla çok partili demokratik hayata uyum sorunu iki lider arasında yaşanan polemiklerde gözlemlenebilmiştir. Liderlerin uzlaşmama durumu partilerini destekleyen vatandaşları da etkilemiş, dolayısıyla toplumda kutuplaşma meydana gelmiştir. Özellikle 1957 seçimleri sonrasında iktidar-muhalefet ilişkileri bakımından ayrışma giderek belirginleşmiştir. İktidar ve muhalefet arasındaki bu gerginlik orduya da yansımış, ordu içerisinde iktidara karşı artan rahatsızlıklar, demokratik hayatın bir süreliğine kesintiye uğramasına neden olacak olan askerî ihtilal sonucunu getirmiştir.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi

II. Gazeteler

Tasvir

Ulus

Vatan

Zafer

III. Kitap ve Makaleler

AHMAD, Feroz-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yay., İstanbul, 1976.

AKIN, Fehmi, “12 Temmuz Beyannamesi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 2, Aralık 2005, ss. 93-109.

ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, c. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980.

BABAN, Cihad, *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1970.

BURÇAK, Rıfki Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998.

ÇAVDAR, Tefik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

DEMİR, Şerif, *Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti’den 27 Mayıs’a Olaylar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

DEMİREL, Tanel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınları, Ankara, 2003.

- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- İNAN, Süleyman, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.
- İNÖNÜ, İsmet, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları ve Yazılarıyla*, c. I, der. Sabahat Erdemir, M. Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956.
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KARPAT, Kemal, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- ÖYMEN, Altan, *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.
- TİMUR, TANER, *Türkiye'de Çok Partili Hayat Geçiş*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2003.
- TOKER, Metin, *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.
- TOKER, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- TOPUZ, Hıfzı -Hüsamettin Ünsal, *Cumhuriyet'in Beş Dönemeci*, Sergi Yayınevi, İzmir, 1984.
- TUNA, "Işıl, Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XV, S.30, 2015, ss. 203-219.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C. IV-I, Bilgi Yayınevi Ankara, 1999.
- URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

